

ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY VA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

Ismoilov Muhiddin

Alfraganus universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslari tahlil qilinadi. Kommunikativ, konstruktivistik va ko‘p intellekt yondashuvlari hamda interfaol metodlarning ta‘lim samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, tinglash, so‘zlash, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirish va adabiy til me‘yorlarini amaliy qo‘llashning pedagogik ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya, ona tili ta‘limi, kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar, konstruktivistik yondashuv, lingvistik intellekt, nutqiy faoliyat, tinglash, so‘zlash, o‘qish, yozish.*

Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish ta‘lim jarayonining eng muhim maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq, mantiqiy va grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalash qobiliyatini rivojlantirish, shuningdek, ular tomonidan ona tilining lug‘aviy boyligi, grammatik qoidalari va uslubiy xususiyatlarini puxta o‘zlashtirishga qaratilgan. Ushbu bo‘limda nutqiy va lingvistik kompetensiyalar tushunchasi, ularning nazariy asoslari hamda ularni rivojlantirish yondashuvlari ko‘rib chiqiladi.

Nutqiy kompetensiya – bu shaxsning og‘zaki va yozma nutqda to‘g‘ri muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Bu kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Til vositalarini maqsadga muvofiq tanlash va qo‘llash;
- Fikrni aniq, mantiqiy va izchil ifodalash;
- Nutq uslublaridan samarali foydalanish.

Lingvistik kompetensiya esa shaxsning til tizimini (fonetika, leksikologiya, grammatika va uslubiyat) chuqur bilishi, ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini anglatadi. Bu ikki kompetensiya bir-birini to'ldiradi va o'quvchilarning ona tilida samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari tilshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlari bilan chambarchas bog'liqdir. Bu yo'nalishda quyidagi nazariy yondashuvlar alohida ahamiyatga ega:

1. **Kommunikativ yondashuv:** Bu yondashuv o'quvchilarni tilni amaliy qo'llashga, ya'ni real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilishga o'rgatadi. L.S. Vygotskiy o'zining madaniy-tarixiy nazariyasida shaxsning rivojlanishini faoliyat va muloqot jarayoni bilan bog'liq holda izohlaydi. Bu yondashuvga ko'ra, nutqiy kompetensiya ijtimoiy o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi.
2. **Ko'p intellekt nazariyasi:** G. Gardnerning ushbu nazariyasiga ko'ra, lingvistik intellektni rivojlantirish uchun o'quvchilarning til bilan ishlashga qiziqishini va qobiliyatlarini oshirish zarur. Bu usul o'quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.
3. **Konstruktivistik yondashuv:** J. Piaget va J. Bruner tomonidan ishlab chiqilgan bu yondashuv o'quvchilarni bilimlarni o'zlari kashf etish jarayoniga jalb etadi. Lingvistik bilimlarni o'quvchilar mustaqil ravishda amaliy faoliyat orqali o'zlashtirishlari samaradorlikni oshiradi

Interfaol metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning nutqiy va lingvistik kompetensiyalarini samarali rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Quyidagi metodlar ayniqsa samarali hisoblanadi:

1. **Klaster metodi:** O'quvchilarning mavzuni chuqur o'rganishi va o'z fikrlarini tizimli ifodalash ko'nikmasini rivojlantiradi.
2. **Rolli o'yinlar:** Real hayotiy vaziyatlarda nutqiy malakalarni shakllantirishga yordam beradi.
3. **Baliq skeleti metodi:** O'quvchilarning analitik fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarish ko'nikmasini oshiradi.

4. **Bahs-munozara:** O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirib, ularning o‘z nuqtai nazarini asoslab berish qobiliyatini oshiradi.

Bu xususida psixolog olim E.G‘oziyev shunday deydi: ”O‘quvchining to‘g‘ri mantiqiy fikrlashini rivojlantirish borasida ona tili va adabiyot o‘qituvchisining roli juda muhimdir. U hamma vaqt o‘quvchilarni to‘g‘ri jumla tuzishga, ravon mulohaza qilishga, fikr yuritishga, yozish o‘rgatib boradi”. Demak, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida ona tili o‘qituvchisi kontekstli o‘qitish va zamonaviy yondashuvlar asosida o‘quvchilarga mazmunan va grammatik jihatdan to‘g‘ri jumla tuzishni, mustaqil fikr yuritishni hamda o‘z fikr-mulohazalarini og‘zaki hamda yozma bayon qilishda olingan bilimlarni amalda qo‘llay olishni o‘rgatib boradi. Ona tili nafaqat barcha fanlarni o‘zlashtirishda, balki umuman, jamiyatda insonlarning o‘zaro munosabatga kirishishida – muloqotning shakllanishida ham ahamiyatlidir. Ona tili darslarida milliy til - ona tilini o‘qitishda har bir sinfda o‘quvchilar egallashi ko‘zda tutilgan nutqiy faoliyatning asosiy to‘rt lisoniy ko‘nikmasini, ya‘ni nutqni tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish amallari bo‘yicha talab etiladigan malaka va ko‘nikmalar me‘yori rivojlantirilib boriladi. D.Muydinova inson hayoti davomida nutqiy faoliyatning ta’siri va ahamiyati, nutqning doimiy o‘sib boruvchanligi, oilada, jamiyatda va ta’limda mazkur kompetensiyaning rivojlanish xususiyatlari aks etishi, ayniqsa, ona tili ta’limida o‘quvchilarning nutqini rivojlantirish, o‘quvchilarni o‘z fikrini mustaqil, erkin va asosli bayon qila olish ko‘nikmasini o‘stirish orqali nutqiy faoliyatga tayyorlash jarayonini sifatli tashkil etish va kutilgan natijaga erishishda ona tili darslarida ta’lim oluvchining og‘zaki hamda yozma nutqini namunali darajaga olib chiqish to‘g‘risida fikr yuritgan. Nutqiy kompetensiya uzluksiz ta’limda o‘qitiladigan barcha fan predmetlarining integratsiyalashuvi natijasida takomillashib boradi va o‘quvchilarning o‘z nutqi ustida ishlashiga imkon beradi. Nutqiy kompetensiya o‘quvchilarning amaliy faoliyati davomida axborotlar bilan ishlashi, turli nutqiy vaziyatlarda o‘zgalar fikrini tinglashi va o‘z fikrini mustaqil bayon eta olishi, mantiqiy fikrlashi, og‘zaki yoki yozma ma’lumot olish va

ma'lumot berish jarayonlarida adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda lisoniy qoidalarini qo'llashi natijasida takomillashib boradigan nutqiy bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llay olish qobiliyatidir. O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari ular mavjud bo'ladigan barcha lisoniy hamjamiyatlarda, ya'ni: o'z oilasida, tengdoshlari davrasida, ijtimoiy muhitlarda amalga oshiriladigan nutqiy faoliyatlari davomida sayqallanib boradi, chunki o'quvchi o'z navbati bilan ham so'zlovchi, ham tinglovchi pozitsiyasini egallaydi, jarayonning faol ishtirokchisi sifatida savol-javoblarda qatnashadi, munosabat bildiradi, o'z fikrlarini himoya qilishda so'z boyligidan to'la foydalanishga ehtiyoj sezadi, shu holat o'quvchi leksikonida hikmatli so'zlar, maqollar, hikoyalardan eshitib, o'qib o'zlashtirgan so'zlardan amalda foydalanish imkoniyatini yaratadi. Nutqiy kompetensiyani tashkil etuvchi tinglash, so'zlash, o'qish va yozish tarkibiy elementlari o'quvchilarda bir-birini taqozo etuvchi hamda to'ldirib boruvchi, o'zaro chambarchas bog'langan nutqiy jarayonlar bo'lib, har biri nutqiy faoliyatning rivoji uchun muhim ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari tizimli va uzluksiz ravishda o'qitishning dastlabki bosqichlaridan boshlab rejaga muvofiq til sathlariga oid grammatik qoidalar va ularni mustahkamlashga doir mashq va topshiriqlar asosida rivojlantirilib boriladi. Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari ham rivojlantirilib boriladi. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot asrida til o'qitish tizimida ham zamonaviy yondashuvlar, interfaol metodlar va zamonaviy didaktik vositalardan foydalangan holda o'quvchilarda tinglash, so'zlash, o'qish va yozish nutqiy ko'nikmalarni kompleks rivojlantirish bugungi davr talabidir. Shu nuqtayi nazardan amaliyotda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan Ona tili darslarida qo'llaniladigan ta'lim metodlari va didaktik vositalar tizimi quyidagicha mazmunga ega bo'lishi tavsiya etiladi: - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid berilgan nazariy ma'lumotlar; - o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va

topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning so'zlash ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning yozish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda matn va matn ustida ishlashga oid mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda rasmi mashq va topshiriqlar tizimi. Demak, Ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya tarkibiy elementlarining funksional mazmunini singdirish va amalda qo'llashga o'rgatish ularning jamiyatda kommunikativ aloqaga kirishlarida, og'zaki va yozma muloqot jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.

Nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish ona tili ta'limining asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun nazariy asoslarni puxta o'rganish zarur. O'zbek va xorijiy olimlarning tadqiqotlari ushbu kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi ilg'or usullarni taklif qiladi. Interfaol metodlardan foydalanish esa o'quvchilarni ta'lim jarayoniga faol jalb qilib, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va lingvistik bilimlarini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saparniyazova, M. (2022). Fononeymlar: tilda nom yaratishning fonetik xususiyatlari. *Uzbekistan language and culture*, 5(1).
2. Saparniyazova, M. (2025). O'zbek ismlari imlosi va izohidagi ayrim munozarali masalalar. *Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar*, 1(6), 86-92.
3. Küçük, S., Saparniyazova, M., Demirci, Ü. Ö., Jureyeva, N., & Sarıtunç, B. (2024). Özbek Türkçesi Terkibindeki Oğuz Lehçesi ve Onun Ayırt Edici Fonetik Hususiyetleri. *BABUR Research*, 3(1), 287-294.

4. Ismailov, G. (2019). Linguistic peculiarities of the diplomatic sub-style in the uzbek language. *Инновационные подходы в современной науке* (pp. 67-70).
7. Mirzayevich, I. G. (2016). Transterminologization in The Uzbek Language. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(5), 8-16.
8. Jurayeva, N. G., Raimjanova, N. K., Djamalutdinova, B. R., Khorunova, S. B., & Jumaeva, S. D. (2021). Creative features of non-traditional lessons in English lesson in the sphere of higher education.
9. Jurayeva, Z. S., & Yuldasheva, S. (2025). Equity and accessibility in foreign language training. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 6(08), 362-367.
10. Botirova, S. (2020). Forming patriotic spirit within pedagogical education cluster. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 5(10), 200-205.
11. Ziyatova, B. B. (2024). Innovatsion tafakkurning falsafiy, psixologik va didaktik mohiyati. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(26), 389–393.
12. Xikmatullaevna, U. K. (2025). Methods of automatic development of elf learners' vocabulary in a digital learning environment. *Zamonaviy taraqqiyot va fan: 21-asr yondashuvlari*, 2(1), 296-300.
13. Дилшодбеков, Т. Теория Коммуникации Как Методологическая Основа Изучения Трансформации Языковой Нормы В Эпоху Цифровых Медиа. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*, 674611.
14. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudiy as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.
15. Mirzayevich, I. G. (2016). Transterminologization in The Uzbek Language. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(5), 8-16.
16. Азмиева, Э. Э. (2021). Особенности преподавания русского языка и литературы в Узбекских Школах. In *Уровневая концепция владения русским языком как иностранным в системе Российского и Белорусского вузовского образования* (pp. 6-7).